

A tankönyvi kérdéskör kútfői, avagy dimenziók a dualizmus korából

Molnár-Kovács Zsófia: *A tankönyvkutatások dualizmus kori forrásai. Tanulmányok és forrásgyűjtemény.*

Molnár-Kovács Zsófia: *A magyar tankönyvkutatások forrásdimenziói (1867–1918).*

A tankönyvkutatással foglalkozó neveléstudományi szakemberek számára nem ismeretlen Molnár-Kovács Zsófia neve és tudományos munkássága: a Pécsi Tudományegyetem BTK adjunktusa, a Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszék vezetője, aki a dualizmus korát preferálva – illetve legújabbban a két világháború közti időszakra kiterjedően is – elhivatottan kutatja a tankönyvek történetét. Ékes példája ennek a 2017-ben kiadott *A tankönyvkutatások dualizmus kori forrásai*, valamint a 2019-ben megjelent *A magyar tankönyvkutatások forrásdimenziói (1867–1918)* című könyve, melyek nem hiányozhatnak a hazai tankönyvek történeti vizsgálatára épülő írások, kutatások irodalomjegyzékéből.

Növumértékű, hiánypótló műveket tarthat kezében az olvasó, ha a témáját és törekvéseit tekintve egyaránt egymásra épülő két kötetet tanulmányozza. Hogy miért? Erre Ambrusné Kéri Katalin a 2019-es forrásdimenziókat taglaló kötet ajánlójában adja meg a választ. A történeti vizsgálódásoknak, ezen belül a tankönyvkutatásnak is a forrás a legfőbb eszköze (Kéri, 2001). Mégis kifejezetten a forrásfeltárás jelentőségéről és lehetséges módjairól eddig kevés mű született. Ennek megismertetésére hivatottak az ímént említett kötetek, melyeket érdemes együtt, elegységben szemlélni, elemezni.

Minden kutatás során nagy jelentőséggel bír a releváns szakirodalom feltárása és elemzése (Falus, 2004). E lépések gondos és sokrétű átgondolása, illetve az általános előkészítésen túlmutató alapos szakirodalmi forrásfeltáró munka eredményeként jelent meg 2013-ban – szintén Molnár-Kovács Zsófia tollából – a tankönyvkutatási eredményekről, kutatási trendekről, tankönyvkiadási koncepciókról szóló írások gyűjteménye, *A tankönyvkutatás magyar bibliográfiája (2000–2010)* (Molnár-Kovács, 2013). E kiadvány, illetve a 2015-ben megvédett, *A dualizmus kori magyar középiskolai történelemtankönyvek Európa-képe kortörténeti, iskola-történeti, tankönyvtörténeti kontextusban* című doktori értekezés is (Molnár-Kovács, 2015) inspiráló alapja volt annak a kutatási témának, amelyet a szerző „a dualizmus kor tankönyvkutatásának forrásismereti aspektusai”-ként határozott meg. Az említett témakörben végzett vizsgálódást a szerző személyes érdeklődése, a téma és a tankönyvkutatás iránti elkötelezettsége motiválta.

A többéves, egymásra épülő, egymást erősítő, konstruktív kutatómunka aktuális részeredményeinek hozadékaiából, összegzésként – a jelen recenzióban fókuszba emelt két kötet közül – elsőként *A tankönyvkutatások dualizmus kori forrásai* című kötet született meg, mely a Capillatus Kiadó gondozásában jelent

meg. Aktualitását – a könyvajánló sorai szerint – a dualizmus időszakának kezdetét jelölő 1867-es osztrák-magyar kiegyezés 150. évfordulója is erősítette. A másik, két évvel később kiadott mű, *a magyar tankönyvkutatások forrásdimenziói (1867–1918)* az Institutio Könyvkiadó jóvoltából látott napvilágot.

A (tankönyv)kutatói tevékenység, illetve a forrásbázis feltárásának legfőbb helyszíne az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM) Könyvtára és Tankönyvtára volt, ahol a szerző a múlt egy-egy darabjának megismerésében a mai napig szívesen elmélyed. Mindkét kötetben részletesen olvashatunk e forráslelőhelyről, ahol a dualizmus korának tankönyveit ma is kézbe vehetik a kutatók. A tankönyvkutatással, illetve az említett korszak neveléstörténetével foglalkozóknak segítséget jelent az is, hogy a kötetekben mindvégig meg vannak jelölve a forrásbázisok – akár digitálisan is elérhető – lelőhelyei, például a PTE Egyetemi Levéltár, az Arcanum Digitális Tudománytár. A 2017-es műben az OPKM-ről mint hazai, és a Georg Eckert Nemzetközi Tankönyvkutató Intézetéről mint nemzetközi tankönyvkutatói bázisról, illetve ezen intézmények tankönyvvállományáról külön tanulmányban tájékozódhatunk.

Ha belelapozunk a figyelemreméltóan színes palettájú, szempontok sokasága mentén összeállított forrásgyűjteménybe, láthatjuk, hogy a kutatás legfőbb eredményeként 78 elsődleges és másodlagos forrás, illetve forrásrészlet kapott helyet a könyvben. Az alapos gyűjtőmunka legfőbb nyertese a tankönyv-, illetve neveléstörténeti kutatói közösség, hiszen immáron elegendő egyetlen kötetet kézbe venni ahhoz, hogy a dualizmus korának tankönyveiről, azok kiadási háttéréről részletesen tájékozódhassunk. Molnár-Kovács Zsófia jelentősen lerövidítette tehát számukra a forráskutatás időigényes fázisát. A szerző mindezekon túl e kútfők behatóbb elemzésére is vállalkozik: a 2019-es kiadvány ún. forrásdimenziók mentén, forrásismereti háttérrel kiegészítve tárja fel a vizsgálati lehetőségeket. Az adott korszak írásos kútfői közül

a korabeli jogszabályok, jegyzőkönyvek, tanítóképzős tankönyvek, pedagógiai szakkönyvek, tantervek és folyóiratcikkek hat alegységbe rendszerezve találhatók meg. A legerjedelmesebb részt a jogszabályok bemutatása képezi, mely a korszak legjelentősebb tankönyvrendeleteit teszi közzé. Szintén kiemelendő, hogy a *Könyvek* alegységben szereplő válogatott alkotások, könyvrészletek mind-mind különböző szerzők (például Gönczy Pál, Körösi Henrik, Alexander Bernát) művei, sokféle fókuszról megközelítve és értelmezve a tankönyvek világát. E korabeli források kollektívja mellett, azokat mintegy keretezve két tanulmányt, illetve a dualizmus kori tankönyvek kutatásának 1918 utáni annotált hazai szakirodalmát (81 tételes bibliográfiai jegyzék formájában) is olvashatjuk a 452 oldalas műben. A listázott dokumentumok fő témáját körvonalazó rövid tartalmi kivonat külön segítséget jelent a kutatóknak a témájukhoz kapcsolódó szakirodalom kiválasztásához. Az elsősorban történelemtankönyvek, népiszkolai olvasókönyvek és pedagógiai szakönyvek vizsgálatára vonatkozó publikációk jegyzékét a 2019. évi kötet függelékében is megtaláljuk, időrendi bontásban.

A magyar tankönyvkutatások forrásdimenziói (1867–1918) című munka „egy több éves kutatási projekt, egy évek óta formálódó kutatási koncepció lépésről lépésre történő kibontásának eredménye” – fogalmaz bevezetőjében Molnár-Kovács Zsófia (Molnár-Kovács, 2019. 13.). Egy olyan művet tarthatunk tehát a kezünkben, amely a szerző dualizmus koráról szerzett tudásának, valamint a korszak tankönyvi kérdéskörét aprólékosan feltáró publikációinak méltó szintetizálását adja. Az alkotó fő célkitűzése olyan ún. forrásdimenziók felállítása volt, „melyek mentén a dualizmus kori tankönyvek kutatása eredményesen megvalósítható” (Molnár-Kovács, 2019. 14.). E dimenziók egymáshoz illeszkedésének, valamint a hozzájuk tartozó forráscsoportoknak az átlátását egy szemléletes ábra is segíti. Az ábra ugyanakkor nem csak a könyv tartalmi csomópontjait, szerkezeti ívét határozza meg, de azon szerzői

szándékot is sejtetni engedi, hogy e sajátos alapstruktúra – akár a benne foglalt dimenziókhoz illeszkedve, akár újak létrehozásával – vertikális és horizontális megközelítéssel egyaránt tovább mélyíthető. Az oktatáspolitikai, a pedagógiai-iskolai dimenzió és a szakmai irodalom dimenziója tehát a történeti tankönyvkutatások origója. A kutatási dimenziók, illetve ehhez kötődően a forrásdimenziók meghatározása valamennyi nevelés- és oktatástörténettel foglalkozó vizsgálatnál orientáló a kutatási folyamat egészét tekintve. Ezen ábra a könyv záró részében angol nyelven is helyet kapott, gondolatébresztő hatást kifejtve mindazokra, akik hasonló dimenzió-séma mentén tervezik kutatásuk megvalósítását akár Magyarországon, akár a határon túl.

Az alapos feltárás és feldolgozás részeként a szerző minden forrásdimenzióhoz kapcsolódóan – azok forrásértékét, illetve az azokban rejlő vizsgálati lehetőségeket hangsúlyozva – mikrokatatásokat végzett, melyeket a kötet lapjait böngészve szintén megismerhetünk. Az oktatáspolitikai dimenziót bemutató alegységben a forrás- és dokumentumelemzés során – a legjelentősebb tankönyvrendeletekre építve – a korszak állami tankönyvkiadási koncepciói körvonalazódnak. A tankönyvhasználattal, -engedélyezéssel és -bírálattal összefüggő miniszteri rendeleteken, tantervi utasításokon túl ugyanakkor a tanügyi szakmai testületek, bizottságok – például az Országos Közoktatási Tanács – iratanyagába is bepillantást nyerünk. A pedagógiai-iskolai dimenzió ismertetése a legterjedelmesebb mind közül, s olyan forrásokat ölel fel, amelyek az egykori oktatás szereplőinek tevékenysége nyomán születtek. A tankönyvek és iskolai értesítők tárgyalásán túl a történeti tankönyvkutatások további lehetséges forrásaira, így a tankönyvszerzői iratanyagokra, hagyatékokra külön is kitér. A kötetben kiemelt példaként jelenik meg a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltárában őrzött Schultz Imre-irat-hagyaték. E fejezetben – a forrásbemutatóson túl – a tankönyvkutatói felhasználhatóság szemléltetése is példaértékű. Ahogy Mohr Szilárd e könyvről készült

Az alapos feltárás és feldolgozás részeként a szerző minden forrásdimenzióhoz kapcsolódóan – azok forrásértékét, illetve az azokban rejlő vizsgálati lehetőségeket hangsúlyozva – mikrokatatásokat végzett, melyeket a kötet lapjait böngészve szintén megismerhetünk. Az oktatáspolitikai dimenziót bemutató alegységben a forrás- és dokumentumelemzés során – a legjelentősebb tankönyvrendeletekre építve – a korszak állami tankönyvkiadási koncepciói körvonalazódnak. A tankönyvhasználattal, -engedélyezéssel és -bírálattal összefüggő miniszteri rendeleteken, tantervi utasításokon túl ugyanakkor a tanügyi szakmai testületek, bizottságok – például az Országos Közoktatási Tanács – iratanyagába is bepillantást nyerünk. A pedagógiai-iskolai dimenzió ismertetése a legterjedelmesebb mind közül, s olyan forrásokat ölel fel, amelyek az egykori oktatás szereplőinek tevékenysége nyomán születtek.

recenziójában olvasható, a szerző iskolai értesítők vizsgálata kapcsán alkalmazott megközelítése mindenképpen újszerű (Mohr, 2019). Habár a neveléstörténeti kutatásokban az értesítők kiemelkedő forrásértékkel bírnak, de tankönyvkutatás esetén nem biztos, hogy a vizsgálatot végző személy látóterébe kerülnek, illetve

nem feltétlenül tekintik hasznosíthatónak. Ennek cáfolataként, vagy inkább az ellenkezőjének bizonyításaként áll előttünk Molnár-Kovács Zsófia – témában való jártasságát alátámasztó – kutatási beszámolója a dualizmus kori középiskolai történelemtankönyv-használat tárgyában. A mikro kutatás egyértelműen bizonyítja, hogy e kérdéskör alapos körüljárásánál (is) nélkülözhetetlenek az iskolai értesítők, hiszen a hazai intézményi oktatás és nevelés tanévenkénti eseményeiről – így az iskolákban évről évre használt tankönyvekről – szintén pontos információkat közölnek. A harmadik forrásdimenzió, a szakmai irodalom dimenziója a dualizmus kori irodalmat, pedagógiai sajtót, illetve az 1918 utáni tankönyvi szakirodalmat foglalja magába. Ebből következően e rövid egység két alfejezetre tagolódik. A szűk terjedelem háttérben az állhat, hogy meglehetősen kevesen kutatták eddig a dualizmus kori tankönyvkiadást, a korszak tankönyveinek történetét. Ebben a részben helyet kapott egy, főként a kezdő kutatók számára hasznos gondolati egység, a szakirodalom-elemzés szakirodalma, melyen belül a szerző ismerteti a másodlagos irodalom hatékonyabb és gyorsabb megismeréséhez ajánlott „módszertárat”.

A kötet további sajátossága, hogy a forrásdimenziók rendszerbe foglalt áttekintése a kötet terjedelmének első felét teszi ki. A főszöveget a felhasznált források és a szakirodalom tételes felsorolása követi, majd a könyvet egy nagyobb lélegzetvételű *Függelék* zárja. Az irodalomjegyzék kimondottan azon források és irodalom bemutatására törekszik, amelyek a történeti tankönyvkutatásokat segítik, orientálják, így egyáltalán nem hat túlzóan egy ilyen terjedelmű, teljességre törekvő bibliográfia összeállítása.

A *Függelék*ben olyan kiegészítő tartalmakkal – tulajdonképpen a forrásdokumentumok színes tárházával – találkozunk, amelyek terjedelmükénél és jellegükénél fogva nem fértek ugyan bele a törzsszövegbe, ám annak komplex értelmezéséhez, alátámasztásához, nyomatékosításához hozzájárulnak. Táblázatba foglalva

láthatjuk például a fentebb már említett tankönyvkutatási szakirodalom-jegyzéket, a saját szerkesztésű térképvázlatokat a vizsgált középiskolákban használt történelemtankönyvek adataival, illetve Schultz Imre levelezésére is rápillanthatunk.

A könyv zárszavában Molnár-Kovács Zsófia ezt írja: „Nem titkolt célja volt e munka elvégzésének [...], hogy – A tankönyvkutatások dualizmus kori forrásai című könyvvel karöltve – egy kézzelfogható alapot adjon a tankönyvek, a (történeti) tankönyvkutatások világa iránt akárcsak kis mértékben is érdeklődő kutatóknak, (nevelés)történészeknek, PhD és egyetemi hallgatóknak.” (Molnár-Kovács, 2019. 129.) Sokrétű, adatgazdag, aprólékosan informáló, újszerű gondolatokat – a szaknyelv és a szépirodalmi nyelv ötvözeteként, érthető stílusban – megfogalmazó műve esetében ez nem utópisztikus, hanem igenis reális célkitűzés. Fontos és alapvető információkat szolgáltat minden olyan kutató számára, aki a dualizmus időszakát veszi górcső alá, illetve akit vonz a tankönyvek történeti megközelítésének lehetősége. Emellett pedig a laikus érdeklődők számára is érdekes olvasmány.

Molnár-Kovács Zsófia (2017). *A tankönyvkutatások dualizmus kori forrásai. Tanulmányok és forrásgyűjtemény.* Capillatus Kiadó. 452.

<https://digitalia.lib.pte.hu/hu/pub/molnar-k-zs-a-tankonyvkutatasok-dualizmus-kori-forrasai-capillatus-pecs-2017-5452> Utolsó letöltés: 2022. 05. 12.

Molnár-Kovács Zsófia (2019). *A magyar tankönyvkutatások forrásdimenziói (1867–1918).* Institutio Könyvkiadó. 213.

<https://digitalia.lib.pte.hu/hu/pub/molnar-k-zs-a-magyar-tankonyvkutatasok-forrasdimenzioui-1867-1918-institutio-pecs-2019-5450> Utolsó letöltés: 2022. 05. 12.

Kóger Yvetta

PTE Oktatás és Társadalom Neveléstudományi
Doktori Iskola

Irodalom

- Falus Iván (2004). A szakirodalom tanulmányozása. In Falus Iván (szerk.), *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Műszaki Könyvkiadó. 37–67.
- Kéri Katalin (2001). *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába*. Műszaki Könyvkiadó. <https://digitalia.lib.pte.hu/hu/pub/keri-katalin-bevezetes-a-nevelestorteneti-kutatasok-modszertanabamuszaki-bp-2001-4766> Utolsó letöltés: 2022. 05. 12.
- Mohr Szilárd (2019). Alaposság és természetesség. Molnár-Kovács Zsófia: A magyar tankönyvkutatások forrásdimenziói (1867–1918). *Új Pedagógiai Szemle*, 69(11–12), 178–180. https://folyoiratok.oh.gov.hu/sites/default/files/journals/upsz_2019_11-12_belivbo_rito_online.pdf Utolsó letöltés: 2022. 01. 10.
- Molnár-Kovács Zsófia (2013). *A tankönyvkutatás magyar bibliográfiája (2000–2010)*. Különös tekintettel a történelemtankönyvek vizsgálatára. A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 11. Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár. <https://digitalia.lib.pte.hu/hu/pub/molnar-kovacs-zsofia-a-tankonyv-kutatas-magyar-bibliografija-2000-2010-pte-ek-pecs-2013-3624> Utolsó letöltés: 2022. 01. 09.
- Molnár-Kovács Zsófia (2015). *A dualizmus kori magyar középiskolai történelemtankönyvek Európa-képe kortörténeti, iskolatörténeti, tankönyvtörténeti kontextusban*. Doktori (PhD) értekezés, PTE „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola. <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/14682/molnar-kovacs-zsofia-phd-2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Utolsó letöltés: 2022. 01. 09.